

JAN RYLKE, MAGDALENA GĄSOWSKA

Katedra Sztuki Krajobrazu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

WARTOŚCI KRAJOBRAZU WIEJSKIEGO I PRZEMYSŁOWEGO DLA ROZWOJU REKREACJI NA PRZYKŁADZIE WSI WARMIŃSKICH I KANAŁU ELBLĄSKIEGO

Streszczenie. Niniejsza publikacja jest poświęcona rozważaniom na temat waloryzacji krajobrazu, a w szczególności ocenie jego wartości wizualnych. Krajobraz objęty badaniami oceniano, odwołując się do kształtujących go czynników przyrodniczych, kulturowych i społecznych. Wszystkie te wartości decydowały bowiem o jego estetyce. W toku badań sprawdzeniu poddane zostały różne metody badawcze pozwalające na określenie wizualnych wartości krajobrazowych, które dla rozwoju ruchu turystycznego stanowią podstawową wartość terenową. Poniżej zaprezentowano te, które okazały się przydatne do oceny badanych wartości i pozwolą wskazać takie kierunki rozwoju badanych terenów, które poszerzą ich istniejący potencjał rekreacyjny.

Słowa kluczowe: wartości wizualne, ocena estetyczna, percepcja krajobrazu

Wstęp

Warmia została pokryta siecią wsi w końcu XIV wieku, kiedy oparty na trójpolówce sposób zagospodarowania ziemi w Europie był już dobrze ukształtowany. Uboga, trudna w uprawie, ukształtowana przez lodowiec ziemia została wykorzystana w sposób tak dobry, że do dzisiaj zachowała się liczba i układ tych wsi. W niewielkim stopniu zmieniła się również liczba ich mieszkańców. Sukces średniowiecznego osadnictwa leżał w optymalnym wykorzystaniu naturalnych warunków krajobrazu Warmii i przekształcenia ich w krajobraz kulturowy. Zróżnicowanie krajobrazu Warmii i długi proces tworzenia na jej terenie krajobrazu kulturowego, uczyniło z niego krajobraz bogaty i harmonijny. Stanowi on dzisiaj podstawowy potencjał turystyczny tego regionu.

Podobna sytuacja wystąpiła na sąsiadujących terenach Mazur, kiedy na początku tworzenia krajobrazu przemysłowego rozwijano transport wodny wykorzystujący panujące na tym obszarze naturalne warunki przyrodnicze, takie jak obfitość jezior i lasów

oraz urozmaiconą rzeźbę terenu. Ważnymi walorami turystycznymi tego regionu są również liczne i różnorodne dobra kultury materialnej. Powstały one podczas przeplatających się na tym terenie różnych kultur: słowiańsko-pruskiej, krzyżackiej, niemieckiej, szwedzkiej, mennonickiej oraz polskiej, kształtując specyfikę regionu w sposób szczególny. Krajobraz kulturowy Mazur jest nasycony wieloma zabytkami dokumentującymi dokonujące się tam procesy przemian. To liczne osady wczesnośredniowieczne oraz wsie i osady o średniowiecznym rodowodzie. Pochodząca z tego okresu struktura wielkiej własności ziemskiej (majątki rycerskie, folwarki, wsie lokacyjne) ukształtowała czytelne do dzisiaj formy krajobrazu kulturowego. Uwagę zwracają różne typy domów podcieniowych, a także znamienne dla tego obszaru, choć w mniejszym stopniu niż na Żuławach, bezpodcieniowe domy mennonickie, „olenderskie”. Niezaprzeczalnie jednak najcenniejszym i najatrakcyjniejszym walorem kulturowym tego regionu jest Kanał Elbląski, który stanowi dzisiaj główny potencjał turystyczny tego terenu. Z chwilą wybudowania Kanału przejął on całkowicie transport towarów do Elbląga. Jednak u schyłku XIX wieku zastąpienie transportu wodnego przez sieć kolejową i drogową spowodowało zmianę funkcji Kanału z transportowej na turystyczną, co niewątpliwie pozwoliło zachować jego unikalny, wczesnoprzemysłowy krajobraz kulturowy.

Materialy i metody

Badania na terenie Warmii i Mazur są prowadzone od wielu lat – autorka analizuje krajobraz Kanału Elbląskiego, który jest przedmiotem jej pracy doktorskiej¹, autor zaś prowadzi studia podyplomowe z zakresu oceny krajobrazu kulturowego, oparte na badaniach wsi warmińskich². Oprócz oceny kształtujących krajobraz czynników przyrodniczych, kulturowych i społecznych w toku badań sprawdzaliśmy także narzędzia i metody badawcze pozwalające na określenie wizualnych wartości krajobrazowych, które dla rozwoju ruchu turystycznego stanowią podstawową wartość terenową. Poniżej zaprezentujemy te, które naszym zdaniem okazały się przydatne do oceny badanych wartości i pozwolą nam wskazać takie kierunki rozwoju badanych terenów, które nie uszczuplą, ale rozwiną istniejący w nich potencjał rekreacyjny. Ich wydobycie pozwoli na ekstrapolację wyników na inne, bardziej zatarte w toku przemian cywilizacyjnych, obszary³.

Omawiane przez nas krajobrazy wsi warmińskiej i Kanału Elbląskiego, w chwili kiedy zostały ukształtowane, służyły celom rolniczym i transportowym. Ich wartość krajobrazowa stanowiła cechę wtórną. Dzisiaj ważnym źródłem dochodów mieszkań-

¹ Kanał Elbląski. Ocena krajobrazu – taki temat opracowywany jest na studiach doktoranckich 2004/2009 pod opieką Jana Rylkego.

² Badania dotyczą oceny krajobrazu kulturowego i są prowadzone na międzyuczelnianych (SGGW-SGH) studiach oceny i wyceny zasobów przyrodniczych.

³ Ocena jest bardzo istotnym punktem działań specjalnych, przewidzianych przez Europejską Konwencję Krajobrazową w § 6. C. b, który mówi, że każda ze stron podejmie działania na rzecz dokonania oceny tak zidentyfikowanych krajobrazów, z uwzględnieniem szczególnych wartości przypisanych im przez strony i ludność, których to dotyczy (Europejska Konwencja 2006).

ców omawianych terenów jest przemysł turystyczny, a bazą dla tego przemysłu jest uroda krajobrazu analizowanego terenu.

Owa uroda mieści się w pojęciu piękna. Jego oceną w ujęciu aksjologicznym zajmuje się estetyka, poddając analizie dzieła sztuki, dlatego, badając piękno krajobrazu, odwołamy się do tej podstawy metodologicznej, pomijając cechy osobowości twórcy, nie wpływające na kształt badanego krajobrazu, który nie jest dziełem sztuki w pojęciu estetycznym. Za podstawę aksjologiczną przyjmujemy wyróżnienie cech opisanych w artykule Władysława STRÓŻEWSKIEGO „Wartości estetyczne i nadestetyczne” (1986). Stróżewski przytacza w nim przeprowadzony przez Romana INGARDENA (1966) i Stefana OSSOWSKIEGO (1958) podział wartości estetycznych na dwie warstwy: wartości artystycznych i estetycznych. Roman Ingarden określa obie warstwy mianem wartości obiektywnych, a więc możliwych do badań narzędziami naukowymi. Według niego wartości artystyczne należą do tzw. neutralnego szkieletu dzieła sztuki, natomiast wartości estetyczne są na nim nadbudowane i są nam dane naocznie w percepcji przedmiotu estetycznego. Ossowski umieszcza wartości artystyczne w opozycjach jakościowych: dobre – złe, natomiast wartości estetyczne w opozycjach: piękne – brzydkie. Stróżewski dodaje do opisanych zespołów wartości trzecią warstwę: wartości nadestetycznych, czyli sensu przenikającego percypowane dzieło. Wspomniani estetycy dokonują subtelnych rozróżnień w omawianych warstwach dzieła, jednak krajobraz ma strukturę prostszą, pozbawioną indywidualnych cech wynikających z osobowości artysty, dlatego poddaliśmy go ocenie w zaproponowanym przez wspomnianych estetyków podziale na trzy warstwy, wprowadzając stosowne uproszczenia i przybliżenia⁴. Warstwę pierwszą, odpowiadającą warstwie opisanej jako wartości artystyczne, w ich rozróżnieniu na opozycję: dobre – złe, nazwaliśmy wartością fizjonomiczną, reprezentującą obok wartości formalnych, opartych na regułach budowy i percypowania przestrzeni, zgodność z wartościami przyrodniczymi, kulturowymi i społecznymi cechującymi badany krajobraz. Oparliśmy się przy tym na przyjętych metodach badania krajobrazu, uzupełniając je i modyfikując w granicach dopuszczonych przez autorów tych metod⁵. Nie stosowaliśmy żadnych metod i narzędzi, które posługują się arbitralnie przyjętymi wartościami punktowymi. Są one niewątpliwie wygodne i sprawne w przeprowadzeniu oceny, ale nie spełniają podstawowego kryterium obiektywności w ocenie konkretnego krajobrazu⁶. Dzielą krajobraz na lepszy i gorszy. Naszym zdaniem jest to przeniesienie teorii rasistowskich z myślenia o społecznościach ludzkich na ukształtowane przez nich środowisko. Dlatego nasze oceny dotyczą konkretnych krajobrazów i mają służyć ich wy-

⁴ Rozumiemy niebezpieczeństwa stosowania teorii służących analizie dzieł sztuki do oceny krajobrazu, ale przy ograniczeniu się do wartości percypowanych i rozszerzeniu pojęcia zabytku do tego, jaki podaje USTAWA o ochronie zabytków (2003), wydaje nam się to dopuszczalne.

⁵ Szczegółowy opis zastosowanych metod zawarliśmy w kolejnym rozdziale: „Wartości fizjonomiczne”.

⁶ Taką metodą, zastosowaną do oceny badanego krajobrazu Warmii i Mazur, jest oparta na krzywej wrażeń Wejcherta metoda opracowana pod kierunkiem Tomasza Bajerowskiego przypisująca ocenę punktową, ogólną, parametryczną cechom krajobrazu traktowanym przez Wejcherta jednostkowo (OCENA... 2007). Jeszcze bardziej arbitralnymi są przytoczone przez T. Bajerowskiego metody oceny parametrycznej – niemieckiej Söhngena i polskiej Kowalczyka, które bardziej określają system wartościowania przyjęty przez autorów, niż rzeczywistą wartość ocenianego krajobrazu.

korzystania w celu stworzenia produktu turystycznego wysokiej jakości, który pozwoli na zrównoważony rozwój społeczności uprzednio wykorzystujących badany krajobraz do produkcji rolniczej i do transportu. Wartość drugą, zgodnie z cechami opisanymi jako wartość estetyczna, określamy jako urodę krajobrazu ocenianą przez jej potencjalnych użytkowników, względnie świadków kompetentnych, zgodnie z zasadami tak prowadzonych ocen. Dla tego badania posłużyliśmy się wystandaryzowaną i stosowaną od ponad 30 lat metodą oceny krajobrazu dla potrzeb wyznaczania jego obszarów chronionych (DANIEL i BOSTER 1976). Warstwę trzecią, wartości nadestetycznych, ograniczamy do identyfikacji i oceny zapisanych w krajobrazie znaczeń, szczególnie istotnych w jego percepcji, i określenia tożsamości mieszkańców z ich środowiskowymi umocowaniami.

Wartości fizjonomiczne

Jak pisał S. Ossowski: „Wartości przypisywane przedmiotom ze względu na ich piękno są demokratyczne, każdy ma prawo o nich wyrokować. Wartości przypisywane ze względu na artyzm mają charakter arystokratyczny: decydują o nich znawcy” (OSSOWSKI 1958, s. 285). W wypadku oceny krajobrazu większość stosowanych profesjonalnych narzędzi i metod to oceny fizjonomicznych wartości krajobrazu, odpowiadających pojęciu aryzmu.

Aby ocenić rzeczywistą wartość krajobrazu musimy przede wszystkim wyodrębnić pole oceny, czyli podlegającą ocenie jednostkę krajobrazową. Nie mamy tej wątpliwości w wypadku zaprojektowanej zieleni, w której jednostka jest określona przez projektanta, musimy to jednak uczynić dla krajobrazu o formie ciągłej, w której poszczególne części nie zostały arbitralnie określone. W przypadku wsi warmińskich stosowaliśmy metody odwołujące się do cech przyrodniczych i kulturowych krajobrazu oraz do jego percepcji. Za jednostkę krajobrazową określoną przez jej cechy przyrodnicze przyjęliśmy fizjocenozę⁷ – czyli jednostkę względnie autarkiczną w przebiegu procesów środowiskowych. Zarówno w przypadku wsi warmińskich, jak i obszarów, przez który przebiega Kanał Elbląski, jej granice określały otaczające je, naturalne (krawędzie dolin) lub sztuczne (linie kolejowe i drogowe) krawędzie fizjograficzne. Za jednostkę krajobrazową, wykształconą w przebiegu procesów kulturowych, przyjęliśmy jednostkę architektoniczno-krajobrazową (JARK) Janusza BOGDANOWSKIEGO (2002). Jej określenie przeprowadziliśmy w następujący sposób: wyodrębniliśmy wnętrza architektoniczno-krajobrazowe (WAK)⁸, posługując się przy tym metodą przekazaną nam przez J. Bogdanowskiego ustnie, według której należy w tym celu wykonać rysunki wnętrza, określając jego ściany, a następnie zaliczyliśmy wyróżnione i poddane analizie wnętrza do jednego z sześciu typów wnętrza, co pokazywało, czy wszystkie wnętrza mieszczą się w jednej jednostce krajobrazowej, czy podział jednostek przebiega, na przykład, przez analizowaną wieś. Wynik stanowił podstawę do określenia wytycznych strefowych, a także diagnozował przyczyny rozpadu modelu badanej wsi.

⁷ Odwołaliśmy się do pojęcia fizjocenozy określonego przez ANDRZEJEWSKIEGO (1983).

⁸ Metoda WAK/JARK została przez nas sprawdzona także w analizie wnętrza parkowych i krajobrazowych. Okazała się bardzo przydatna w odniesieniu do takich obiektów.

Przy wyznaczaniu wnętrza architektoniczno-krajobrazowych wzdłuż Kanału Elbląskiego również posłużono się metodą JARK-WAK J. Bogdanowskiego. Wnętrza wyznaczano podczas rejsu po Kanale, w trakcie którego krajobraz obserwowany był z trasy szlaku wodnego w naprzeciwległych, prostopadłych do tej osi kierunkach wzdłuż całej trasy z Ostródy do Elbląga (84 km). Punkt obserwacyjny był zlokalizowany na dziobie statku na wysokości około 3 m powyżej lustra wody. Dystans obserwacji był bardzo zróżnicowany i wynosił od kilkunastu metrów aż do linii horyzontu. Podstawę do wyznaczania wnętrza stanowiło ukształtowanie terenu, pokrycie terenu oraz dane historyczne w ujęciu historyczno-urbanistycznym i architektonicznym. Granice, ściany wnętrza wyznaczały ściany lasu, ostro nachylone, zadrzewione stoki, zadrzewienia wzdłuż dróg, zabudowa miejska lub wiejska. Pozycja obserwatora umożliwiła postrzeganie widoku w poziomie, a fakt przemieszczania się statku z różną prędkością decydował o dynamice obserwacji. Wyniki prac badawczych opracowano w formie planu bazującego na mapie topograficznej w skali 1:25 000. Opracowanie graficzne przedstawia wyznaczone wnętrza krajobrazowe oraz pojedyncze widoki i ich sekwencje wytyczone wzdłuż całej trasy Kanału. Widoki z poszczególnych wnętrza rejestrowane aparatem cyfrowym posłużyły w dalszych badaniach do wykonania szczegółowych analiz mających na celu waloryzację terenu opracowania metodą K. Wejcherta i J. Bogdanowskiego. Wyznaczanie wnętrza i widoków na terenach o liniowym układzie, takich jak np. Kanał Elbląski, gdzie obserwacji dokonujemy tylko z osi Kanału, ogranicza możliwość wglądu w krajobraz i obserwacji wnętrza z różnych stron.

Trzecia z metod, percepcyjna, odwołuje się do pojęcia mapy mentalnej Kevina LYNCHA (1960) i została opracowana przez Janusza SKALSKIEGO (2007). Oparta jest na wyodrębnieniu granic mentalnych i wizualnego wyodrębnienia z całości krajobrazu określonego fragmentu, który możemy dostrzec i wyobrazić sobie jako przestrzenny „ogół”. Pozwoliło to na określenie granic wsi jako czytelnej jednostki osadniczej, nawet jeżeli procesy urbanizacyjne rozmyły jej granice. Metoda Janusza Skalskiego w drugim etapie zakłada dostrzeganie wejść wprowadzających nas do wnętrza „ogółu” oraz ocenę ich wartości przestrzennej jako bram mających istotne znaczenie dla krajobrazowej kompozycji. W przemyśle turystycznym niezwykle istotne jest wprowadzenie klienta w obręb miejsca jego rekreacji, szczególnie w wypadku wsi, często przestrzennie rozmytych przez natężenie przelotowego ruchu komunikacyjnego.

Po określeniu granic i wejść do badanego obszaru określaliśmy jego punkt centralny. W wypadku wsi był on niezwykle istotny, ponieważ wokół niego toczyło się społeczne życie jej mieszkańców. Przy określeniu takiego punktu możemy stwierdzić, czy kompozycja wsi jest jednorodna, czy uległa rozpadowi, a w ślad za tym, czy uległo rozpadowi życie społeczne wsi. Rozpad świadczy także o tym, że są luki w zabudowie wiejskiej i należy je uzupełnić. W wypadku przemysłu turystycznego pozwala to na lokalizację inwestycji, które nie degradują, ale wzmacniają kompozycję wsi.

Ocena ogólna fizjonomicznej wartości wsi była oparta na ocenie wieku pokrycia badanego terenu⁹, który określał stopień dojrzałości zarówno ekosystemów leżących w obrębie wsi, jak i trwałości warstwy kulturowej, przede wszystkim zabudowy wsi i jej infrastruktury technicznej. Wiek stanowił też podstawę określenia dojrzałości ze-

⁹ Stosowne badania przeprowadziliśmy również w odniesieniu do krajobrazu miejskiego, podmiejskiego i parków, osiągając podobne wyniki.

spolenia warstwy przyrodniczej i kulturowej w jednorodną tkankę ocenianej jednostki. W wyniku przeprowadzonych badań stwierdziliśmy, że najstarsze elementy pokrycia skupiały się na krawędziach fizjograficznych (naturalnych i sztucznych) wsi, świadcząc o ich znaczeniu (i konieczności ochrony) w kształtowaniu się jednorodności badanej jednostki kompozycyjnej.

Oprócz punktu centralnego, zgodnie z metodą ŻARSKIEJ (2005, s. 193) określaliśmy wartość znajdującą się we wsi dominanty krajobrazowej, świadczącej o atrakcyjności wsi. W wypadku wsi parafialnych były to kościoły, a pozostałych wsiach naturalne i sztuczne zbiorniki wodne (oba elementy nie występowały w żadnej z badanych wsi łącznie, można zatem przyjąć, że dominanta jest, podobnie jak centrum, czynnikiem służącym integracji wsi). Odslonięcie widoku na kościół i oczyszczenie zbiorników w naturalny sposób podnosiło wartość krajobrazową wsi.

Wnętrze wsi poddaliśmy ocenie zgodnie z metodą analizy percepcyjnej Janusza Skalskiego, określając czytelność jej wnętrza, jakości wyposażenia, wreszcie wizualnego i psychicznego komfortu dalekiego z niego patrzenia. Ta metoda korespondowała z metodą określenia wartości kompozycyjnej J. Bogdanowskiego, dając czytelne i konkretne wnioski, które pozwalają na podejmowanie działań podnoszących jakość krajobrazową badanych wsi¹⁰. Wyniki zastosowanej metody oceny, chociaż nie określały wartości punktowej ocenianych jednostek, pozwalały na identyfikację słabych punktów i luk w badanej kompozycji krajobrazowej i podjęcia w stosunku do niej działań naprawczych. Takie działania pozwalają na podniesienie wartości krajobrazowej, a w ślad za tym atrakcyjności turystycznej całego regionu, a nie tylko wyboru miejsc pod inwestycje turystyczne.

Waloryzację krajobrazu Kanału Elbląskiego wykonano na podstawie „krzywej wrażeń” Kazimierza WEJCHERTA (1974), a określenie harmonijności krajobrazu oparto na wcześniej już wymienianej metodzie JARK-WAK J. Bogdanowskiego, w której występuje etap waloryzacji krajobrazu. Wybór tych metod był podyktowany zamiarem porównania metod opartych na różnych kryteriach oceny krajobrazu. Zaproponowany przez K. Wejcherta wykres „krzywej wrażeń” pozwala za pomocą umownych znaków graficznych zilustrować współzależności pomiędzy przestrzenią, obserwatorem i czasem, tzn. określić poziom wrażeń w chwili oglądania konkretnego widoku przy analizowaniu jego złożoności. Dla porównania między sobą kolejno odbieranych obrazów autor proponuje zastosować pionową skalę zawierającą 10 różnych wartości wrażeń. Waloryzacja krajobrazu według J. Bogdanowskiego umożliwia w hierarchiczny sposób, tj. od wysokiej do niskiej wartości, ocenić dany obszar, biorąc pod uwagę typ układu lub kompozycji oraz stan zachowania elementów budujących te układy. Obie metody opracowywane były w celu przeprowadzenia analiz terenów urbanistycznych, dlatego też na potrzeby własnych badań dokonaliśmy ich modyfikacji, dostosowując skale wartości obu metod do terenów otwartych, charakterystycznych dla terenu opracowania. Według zmodyfikowanych skal punktowych oceniano poszczególne widoki po obu stronach Kanału. Średnią wartości widoków dla każdej strony Kanału wyliczono, sumując punkty przyznane widokom w obu metodach i dzieląc wynik przez dwa. Średnią wartości widoków dla całego Kanału otrzymano, dzieląc na dwa sumę wartości średniej

¹⁰ Oprócz omówionych analiz prowadziliśmy w skali lokalnej badania społeczne (wywiady heurystyczne) oraz badania przyrodnicze i fizjograficzne, których omówienie tutaj pomijamy.

obu stron Kanału. Ogólnie można stwierdzić, że w większości wartość widoków została oceniona na 5-8 punktów w 10-stopniowej skali, co świadczy o wysokich walorach krajobrazów Kanału Elbląskiego. Poszczególne widoki o dużych wartościach występują naprzemiennie raz po lewej raz po prawej stronie Kanału. Dzięki temu rejs statkiem staje się bardziej ciekawy i urozmaicony. Metody wykorzystane do waloryzacji krajobrazu są komplementarne w stosunku do siebie i łączne ich zastosowanie daje pełny obraz wartości krajobrazu badanego terenu. Ocena krajobrazów Kanału Elbląskiego jako pełnego zapisu zasobu krajobrazu może stanowić podstawę do ochrony i kształtowania tych terenów na poziomie planowania miejscowego.

Działania te powinny umożliwić zachowanie, częściowe przywrócenie lub przekształcenie wartości przyrodniczo-kulturowych tych terenów będących podstawą znaczenia turystycznego tych obszarów.

Wartości estetyczne

Dla określenia wartości estetycznej wsi posłużyliśmy się metodą opracowaną pierwotnie dla wyboru fragmentów krajobrazu predestynowanych do ochrony jako parki krajobrazowe, czyli SBE (*scenic beauty estimation*) – oceną piękna scenerii (DANIEL i BOSTER 1976). Metoda ta bazuje na czysto estetycznej ocenie krajobrazu i składa się z czterech etapów:

- podziału krajobrazu na jednostki podlegające ocenie,
- wykonanie w każdej z jednostek zestawu 10-25 przezroczy reprezentatywnych dla wyglądu ocenianej jednostki,
- pokazanie slajdów i poddanie ich ocenie obserwatorów,
- oszacowanie, obliczenie ocen obserwatorów.

Aby ocena przy zastosowaniu metody SBE była wiarygodna¹¹, wymagane jest przestrzeganie standardów przewidzianych w takich badaniach, przede wszystkim liczebności i zróżnicowania grupy obserwatorów. Slajdy prezentowane są w tym samym czasie wszystkim oceniającym osobom. Obserwator ocenia krajobraz, wykorzystując do oceny skalę liczbową metody SBE. Każda scena krajobrazowa musi mieć przyporządkowaną ocenę w 10-punktowej skali. Ostatni etap oceny to zliczenie ocen obserwatorów. Aby wyniki badań były wiarygodne, należy dokonać standaryzacji wyników za pomocą wzoru: $Z_{ij} = (R_{ij} - R_j)/s_j$, gdzie: Z_{ij} to wystandaryzowany wynik dla i -tej oceny obserwatora „j”; R_j – średnia wszystkich ocen obserwatora „j”; R_{ij} – i -ta ocena obserwatora „j”; s_j to odchylenie standardowe wszystkich ocen obserwatora „j”.

Wcześniej przeprowadziliśmy stosowne badania, żeby stwierdzić, czy ujęcie fotograficzne odpowiada percepcji obserwatora. W tym celu posłużyliśmy się zespołem obserwatorów wykonujących rysunki krajobrazowe, które zestawiliśmy z wykonanymi

¹¹ Przeprowadziliśmy przy pomocy tej metody badania parków i krajobrazu otwartego, otrzymując bardzo interesujące wyniki. Jest to naszym zdaniem prosta i doskonała metoda (przy przestrzeganiu standardów badań społecznych) określająca odbiór estetyczny poddanych badaniom obszarów. W wypadku obiektów nie tak jednorodnych jak wieś, wyodrębnialiśmy, zgodnie z metodą J. Bogdanowskiego, wnętrza architektoniczno-krajobrazowe i poddawaliśmy je odrębnej ocenie.

z tych samych miejsc fotografiami. Określiśmy, że ujęcia fotograficzne o ogniskowej 1:5, odpowiadającej kątowemu widzeniu 15° są zgodne ze średnią ujęć obserwatorów i pozwalają ocenić analizowany krajobraz w obiektywny sposób (GAŠOWSKA i RYLKE 2007). Ocena estetyczna analizowanych wsi pokrywała się z intuicjami osób prowadzących szczegółowe analizy i okazała się diagnostycznie trafna. Zgodnie z przytoczonym wcześniej twierdzeniem S. Ossowskiego, że: wartości przypisywane przedmiotom ze względu na ich piękno są demokratyczne i każdy ma prawo o nich wyrokować, atrakcyjność estetyczna poszczególnych wsi dobrze prognozuje w aspekcie jej przydatności dla turystyki czy agroturystyki.

Metodą SBE dokonano również oceny estetycznej krajobrazu Kanału Elbląskiego. Pragmatyka postępowania we wszystkich etapach badań była taka sama jak przy waloryzacji wsi warmińskich. Ocenie poddano sześć wcześniej wyznaczonych wnętrz, tzw. reprezentatywnych. Zostały one tak dobrane, aby w obiektywny sposób przedstawiały różnorodność i charakter krajobrazu Kanału. Wnętrza zostały wyznaczone podczas dwunastogodzinnego rejsu po Kanale Elbląskim, a do ich wyznaczania posłużono się wspomnianą już metodą JARK-WAK J. Bogdanowskiego. W ocenie wnętrz uczestniczyło 37 obserwatorów, którzy jednocześnie obserwowali slajdy, wpisując oceny do specjalnie przygotowanych formularzy. Następnie zliczono oceny wszystkich obserwatorów i dokonano standaryzacji wyników za pomocą wzoru na odchylenie standardowe.

Na podstawie badań metodą SBE można stwierdzić, które fragmenty krajobrazu Kanału Elbląskiego są mało atrakcyjne estetycznie oraz które posiadają wyróżniające, unikatowe w skali regionu i w skali lokalnej walory. Wyniki takiej oceny mogą stać się podstawą do dalszych działań w kierunku wzbogacania i rozwoju terenów najmniej wartościowych i możliwości zarządzania tymi terenami w ujęciu całościowym. Skuteczność oceny krajobrazu Kanału Elbląskiego metodą SBE potwierdza możliwości jej stosowania przy waloryzacji innych terenów o układach liniowych, np. dolin rzecznych, szlaków kolejowych, tras samochodowych i rowerowych. Niemniej jednak ważne jest, aby poszczególne etapy oceny przebiegały w takich samych warunkach atmosferycznych, dzięki czemu nie będą one wpływały na różnorodną ocenę różnych fragmentów badanego terenu.

Wartości nadestetyczne (znaczeniowe)

Ta sfera wartości jest obecnie niezwykle istotna¹². Pozwala badać wartości krajobrazu przez pryzmat jego aksjologicznych cech, które są wyznawane przez zamieszkujące krajobraz społeczności. Badając artefakty, do których ta wartość została przypisana, możemy także odczytać dynamikę przemian sfery wyznawanych wartości oraz zasięg ich oddziaływania. Wbrew pozorom badanie tej warstwy krajobrazu nie nastręcza trudności. Społeczność badanych wsi umieszczała w przestrzeni publicznej artefakty, określające jej tożsamość w sferze ducha (kapliczki, krzyże), przynależności publicznej (stosowne tablice i pomniki), oraz elementy dekoracyjne, informacyjne i reklamowe,

¹² W Polsce zastosowanie fenomenologicznej koncepcji ducha miejsca i analizy warstwy znaczeniowej krajobrazu podjął w końcu XX wieku Jeremi T. Królikowski (NORBERG-SCHULZ 1999, KRÓLIKOWSKI 1999).

w sposób bezpośredni lub pośredni mówiące o identyfikacji i roli poszczególnych grup społecznych lub osób zamieszkujących badany krajobraz – wieś. W naszym wypadku okazało się, że przeważająca większość tych artefaktów skupiała się wokół punktu centralnego wsi¹³. Jeżeli możemy tę przestrzeń porównać z mapą mentalną mieszkańców wsi, to okazuje się, że na tę mapę składa się niewielki obszar przestrzeni publicznej otaczającej centralny punkt wsi, nie obejmujący ani przestrzeni prywatnych, ani obszarów peryferyjnych wsi. Ten wynik jest niezwykle istotny, ponieważ określa wartość obszaru, w którym skupia się duch miejsca określający badaną wieś. Działania podjęte w takim miejscu mogą się okazać decydujące o pozytywnym lub negatywnym procesie rozwoju rekreacji w badanych wsiach, ponieważ decyzje inwestycyjne podjęte w takim obszarze wywołują skutki o bardzo dużym zasięgu i wadze. Nie przypadkiem kiedyś osoby kształtujące przestrzeń publiczną nazywano inżynierami dusz. Kształtując przestrzeń publiczną analizowanych krajobrazów, możemy wpłynąć na pożądane zachowania potencjalnych ich użytkowników – turystów, zapewnić im komfort psychiczny wypoczynku, a także zapobiec ewentualnym konfliktom ze stałymi mieszkańcami analizowanych krajobrazów.

Literatura

- ANDRZEJEWSKI R., 1983. W poszukiwaniu teorii fizjogenozy. *Wiad. Ekol.* 2: 93-125.
- BOGDANOWSKI J., 2000. Metoda jednostek i wnętrza (JARK-WAK) architektoniczno-krajobrazowych w studiach i projektowaniu. W: III Forum Architektury Krajobrazu – nowe idee i rozwój dziedziny architektury krajobrazu w Polsce. Red. P. Wolski. OZK, Warszawa: 2-10.
- DANIEL T.C., BOSTER R.S., 1976. Measuring landscape aesthetics: the scenic beauty estimation method. USDA Forest Service Res. Paper RM-167. Fort Collins.
- EUROPEJSKA Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. Dz. U. z dnia 29 stycznia 2006 r.
- GAŁOWSKA M., RYLKE J., 2007. Atrakcyjność wizualna krajobrazu. W: *Przyroda i miasto*. Red. J. Rylke. T. 10, cz. 1. Wyd. SGGW, Warszawa: 161-170.
- INGARDEN R., 1966. Wartości artystyczne i wartości estetyczne. W: R. Ingarden. *Przeżycie, dzieło, wartość*. Kraków.
- KRÓLIKOWSKI J.T., 1999. Zastosowanie koncepcji Norberga-Schulza do badań nad architekturą krajobrazu. Rozpr. doktorska. SGGW, Warszawa.
- LYNCH K., 1960. *The image of the city*. M.I.T. Press. Cambridge.
- NORBERG-SCHULZ Ch., 1999. *Znaczenie w architekturze zachodu*. Murator, Warszawa.
- Ocena i wycena krajobrazu. 2007. Red. T. Bajerowski. Educaterra, Olsztyn.
- OSSOWSKI S., 1958. *U podstaw estetyki*. PWN, Warszawa.
- SKALSKI J.A., 2007. Analiza percepcyjna krajobrazu jako działalność twórcza, inicjująca proces projektowania. Wyd. SGGW, Warszawa.
- STRÓŻEWSKI W., 1986. Wartości estetyczne i nadestetyczne. W: M. Poprzęcka. *Sztuka i wartość*. Sztuka Polska, Nieborów: 34-53.
- USTAWA z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dz. U. z dnia 17 września 2003 r.
- WEJCHERT K., 1974. *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Arkady, Warszawa.
- ŻARSKA B., 2005. *Ochrona krajobrazu*. Wyd. SGGW, Warszawa.

¹³ Podobnym badaniom poddaliśmy stary kampus w Ursynowie. Także tam wymienione artefakty skupiały się w centralnej części parku, tworząc jej publiczne centrum.

THE VALUES OF COUNTRY AND INDUSTRIAL LANDSCAPE FOR DEVELOPMENT OF RECREATION ON THE EXAMPLE OF THE WARMIAN VILLAGES AND THE ELBLĄG CANAL

Summary. Warmia at the end of XIV century was covered with a system of villages, when basing on three-field system disposal was shaped already in Europe. The ground which was poor, difficult in tillage and shaped through glacier was put-upon in such a kind way until today remained the number and arrangement of these villages. Also the number of occupants wasn't changed a lot. The success of mediaeval colonization lay in optimum utilization of natural conditions of the Warmia landscape and their transformation in cultural landscape, which it's basic tourist potential. Similar situation occurred on the neighbouring of the Masurian areas, where the development of water transport was the booster of the creation of industrial landscape, using the natural conditions prevailing there. The replacement of carriage though the water by train and road networks allowed to maintain unique, industrial and cultural landscape of the Elbląg Canal, which presents also the touristic potential of these terrain. Our studies and investigations over the landscape and cultural values permit us to show such directions of development of studied terrains which will not reduce, but they will develop the existing recreational potential. Their development will permit to extrapolate it to results on other areas, more obliterated during cultural changes.

Key words: visual value, esthetic estimation, landscape perception

Adres do korespondencji – Corresponding address:

*Jan Rylke, Katedra Sztuki Krajobrazu, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie,
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, Poland*

Zaakceptowano do druku – Accepted for print:

14.11.2008

Do cytowania – For citation:

*Rylke J., Gąsowska M., 2009. Wartości krajobrazu wiejskiego i przemysłowego dla rozwoju rekreacji na przykładzie wsi warmińskich i Kanału Elbląskiego. *Nauka Przyr. Technol.* 3, 1, #33.*